

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ HATÁSA CHILE PERIFÉRIKUS HELYZETÉRE

THE EFFECTS OF THE FIRST WORLD WAR ON THE PERIPHERAL SITUATION OF CHILE

ZOLCSÁK ATTILA

Abstract: This article intends to point out the impact of the First World War on Chile from the viewpoint of the world system theory. It lays emphasis upon Chile's structural economic dependency on the United States, the effects of this on the internal social structure of the country and on the political and social struggle during this period. The article is divided into six parts: the first one shows the historical antecedents; the second one the beginning of the war; the third one the war prosperity; the fourth one the post war crisis; and the last one gives a general review about the whole process.

Keywords: Chile, First World War, crisis, dependency, Latin America

Chile és az első világháború történetét illetően ahhoz, hogy megértsük és értékeljük a háború által kiváltott hatásokat, elkerülhetetlen néhány szót ejteni Chile 1914-es társadalmi, gazdasági és politikai helyzetéről.

A többi latin-amerikai országhoz hasonlóan, Chilé is gazdaságilag függő helyzetű országgént határozhatjuk meg. A gazdaság gerincét a salétrombányászat jelentette, ami a csendes-óceáni háború után kezdett felvirágozni; José Manuel Balmaceda (1840–1891) elnök 1891-es bukása után a bányák többsége külföldi – elsősorban brit – kézbe került. Az export körülbelül 80%-a és az állami bevételek közel fele szintén innen származott; de mivel a gazdasági rendszer a salétromra épült, így közvetve az állami jövedelmek fennmaradó hányadát is érintette. Chile tehát salétromot – nyersanyagot – exportált Európába, míg onnan készterméket importált. Az, hogy a gazdaság bányászaton és nem mezőgazdaságon alapult, lehetővé tette az urbanizációt, és bizonyos mértékig az ipar kialakulásának is kedvezett. A bányaterületek szilárd belső piacot nyújtottak a mezőgazdasági, ipari és szolgáltató-szektor számára; vagyis a központi jelentőségű bányászat és a gazdaság többi területe kölcsönhatásban állt egymással.¹ Ezt az alapvetően exportorientált politikát nevezték a korszakban „kifelé irányuló növekedésnek”

¹ 1907-ben Chile népessége 3 249 279 fő volt, ezen belül a főváros lakossága 926 741 fő. A háború előtt a chilei behozatal évi átlagban 63% feldolgozott késztermékekből állt. Vö. COUYOUMDJIAN 1986, 2., 11. A bányászat ráadásul eleve fokozott mértékben követelte a külföldi tőke és technológia importját. Vö. DONGHI 2005, 281.

(*crecimiento hacia afuera*). Mivel minden a salétromhoz kötődött, ez jelentette az ország modernizációjának alapját; a közlekedés, kereskedelem, az állami beruházások fedezete egyaránt a salétromtól függött. Azonban ugyanez a tényező tette Chilét sérülékennyé: a salétrom piaci ára erősen hullámzott, ami a gazdaság egészére is rányomta a bélyegét.² 1914-ben Chilében 8000 ipari vállalat létezett: ezek, noha jelentős részben elavult, kézműipari egységek voltak, ugyanakkor lehetséges alapot biztosítottak egy jövőbeli iparosítás számára.³ Ebben Chile a latin-amerikai átlagot tekintve kiemelkedő volt, de a külkereskedelem volumene még így is felülmúlta az ipari termelését. A gazdasági modell ugyanakkor a társadalmi modellt is meghatározta: Chile nyersanyagot termelt exportra, de az importált javak csak egy szűk elit fogyasztását fedezték. Ez az elit, az exportból származó mesés jövedelmeit nem kockázatos beruházásokra fordította, hanem felélte; a chilei importban a luxus javak aránya magasabb volt, mint a tőke-, vagy a termelőeszközök importja.⁴ Ha figyelembe vesszük, hogy a salétrombányák zömmel eleve külföldi kézben voltak, az összkép még súlyosabb.⁵

A kereskedelmét illetően az Egyesült Államok szerepe ekkor még meglepően csekély volt. Az importáló országok közül Nagy-Britannia volt az első és Németország a második: az Egyesült Államok kisebb jelentőségét magyarázza az a tény, hogy eleve nem a salétrom-, hanem a rézbányászatban volt érdekelt. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a háborút megelőző években Nagy-Britannia szerepe a chilei külkereskedelemben folyamatosan csökkent, miközben Németország és különösen az Egyesült Államok szerepe dinamikusan nőtt. 1914-ben az addig második helyen álló Németország importja első ízben haladta meg a briteké.⁶ Azonban az Egyesült Államok volt az a hatalom, amely – az ezt követő háborús eseményektől függetlenül – lendületesen haladt abba az irányba, hogy a chilei „periféria” új centrum országává váljon. Az exportot és a külföldi befektetéseket illetően is hasonló volt a helyzet: a háború előtti korszakban Nagy-Britannia dominanciája volt a meghatározó.⁷ Nagy-Britannia, Németország és az USA rivalizálása a chilei hadsereg és flotta ellátásában

² VITALE 1993, 22–23.

³ ALBERT 2002, 27.; VITALE 1993, 35.

⁴ A szabadkereskedelem így a belső iparfejlesztés helyett a behozatalt ösztönözte; a tehetősebbek a fogyasztását import javakból fedezte, ennek értéke azonban rendszeresen felülmúlta az exportét, inflációt gerjesztve. PINTO 1959, 73–101.

⁵ A chilei tulajdonrész a salétrombányászatban mindazonáltal lassan, de növekedett: 1901 és 1912 között 14%-ról 37%-ra. SUTTER–SUNKEL 1982, 43–48.

⁶ 1895 és 1914 között a német termékek importja 25%-ról 26%-ra nőtt, a briteké 46%-ról 23% százalékra csökkent, az Egyesült Államoké 6%-ról 20%-ra nőtt. Ezzel párhuzamosan a Németországba irányuló export 11%-ról 17%-ra nőtt, a brit 74%-ról 37%-ra csökkent, az amerikai pedig 3%-ról 29%-ra nőtt. COUYOUMDJIAN 1986, 27. Mindehhez hozzátehetjük, hogy 1914-re Németország vált a világ legnagyobb salétromfogyasztójává; a chilei salétrom export 22%-a Németországba irányult. VITALE 1993, 26.; SATER 1990, 86.

⁷ 1913-ban a brit beruházások 396 millió dollárt tettek ki, az USA-ból származó mindössze 15 milliót. DABENE 2000, 47. A beruházásokat illetően 1912-ben Nagy-Britannia állt az első helyen 36%-kal, öt követte Németország 15%-kal. RIQUELME OYARZÚN 2010, 268–272.

is megjelent; a három nagyhatalom a világháború kitörése előtt több ízben is szembekeverült egymással Chilében a hadianyag-export területén zajló versenyben.⁸

A társadalom és a politikai élet ezen függő gazdaság tükörképe volt. A társadalom felsőbb rétegei a földbirtokos oligarchiából, a bányatársaságok tulajdonosaiból és a kereskedelmi arisztokráciából álltak; mivel a „hagyományos” oligarchia szerepe gyengült – nem utolsósorban azért, mert Chile megszűnt mezőgazdasági exportőr lenni –, a kereskedők szerepe vált egyre fontosabbá. A chilei elit – helyzetéből adódóan – a szabadkereskedelem híve volt, az ország iparosításához semmilyen érdek nem fűzte. Ez a centrum országoknak, azaz Chile említett kereskedelmi partnereinek is megfelelt, vagyis a helyi elit és a centrum érdekei kiegészítették egymást.⁹ A köz-társaság vezetése így a vidéki oligarchia és a vele összefonódó kereskedelmi elit kezében volt. A XIX. század utolsó harmadában két fontos politikai irányzatot emelhetünk ki: szövetségbe tömörült konzervatívok úgynevezett Koalícióját (*La Coalición*), illetve a liberálisok Szövetségét (*La Alianza*) nevű pártszövetségét.¹⁰

A századelőn azonban új társadalmi erők bukkantak fel, és váltak egyre fontosabbakká. Az uralkodó, szabadkereskedelemre és exportra építő csoporttal szemben megjelent az ipari burzsoázia, mely protekcionista gazdaságpolitikát követelt; ezzel összefüggésben az exportorientáltság mellett a belső piac erősítését, és ebben a törekvésében számolhatott a népi tömegek támogatásával.¹¹ Továbbá az állam a döntően vámokból származó jövedelméből¹² erős bürokráciát épített ki: a közszféra alkalmazottai – a kereskedelmi magánvállalatok alkalmazottaival stb. kiegészülve – képezték a születő chilei középosztályt, mely szintén helyet követelt magának a politikai palettán. Az ipari burzsoázia és a középosztály került tehát szembe a hagyományos elittel. Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy e két rivalizáló csoport számos szálon – családi, gazdasági stb. – kötődött egymáshoz, ami csökkentette a köztük fennálló feszültséget, megnyitva az utat egy esetleges békés átalakulás, vagyis a hatalomba való „kooptálásuk” előtt. Ily módon ezen új társadalmi aktorok felemelkedése a demokratizálódás felé mutatott.¹³

A munkásosztály szerepe szintén egyre hangsúlyosabbá vált. A bányászatnak, a magas szintű urbanizációnak és az ipar létének köszönhetően a latin-amerikai átlagot tekintve jelentős méretű, helyzete azonban nyomorúságos volt, köszönhetően a „kettős kizsákmányolásnak”: egyaránt a helyi elit és a centrum részéről. Ez a két tényező eredményezte, hogy a régió munkásmozgalmán belül a chilei vált az egyik legharcosabbá. Mindez a repressziót is különösen kegyetlenné tette: 1907-ben az iquiquei sztrájk során például a hadsereg 2000 embert ölt meg. Az 1909-ben megalakult

⁸ Magyarul a témában bővebben: FISCHER 1999.

⁹ Mindez természetesen pénzügyi függőséghez is vezetett. DONGHI 2005, 281–282.

¹⁰ COUYOUMDJIAN 1986, 5. A chilei politikai pártokra lásd még ebben a számban: HORVÁTH 2018.

¹¹ HORMAZÁBAL 18–22.; GUNDER FRANK 1965.

¹² 1913-ban az állami bevételek 85%-a vámtarifákból származott; 52,3% az exportból, 32,87% az importból. COUYOUMDJIAN 1986, 21.

¹³ SUTTER–SUNKEL 1982, 89–94.

Chilei Munkásföderáció (*Federación Obrera de Chile*) vált a chilei munkásmozgalom szervezeti alapjává, erőteljes anarchista és szocialista hatással. Ezt követően született meg 1912-ben a Chilei Szocialista Munkáspárt (*Partido Obrero Socialista*) Emilio Recabarren vezetésével.¹⁴

A társadalmi struktúráról beszélve végezetül nem szabad elfelejteni a bevándorlók szerepét: Chilében rengeteg európai emigráns telepedett le. Létszámát tekintve a legkiemelkedőbb a német, befolyását és gazdasági erejét tekintve a brit kolónia volt a legfontosabb.¹⁵

Az első világháborút megelőzően Chilében az exportorientált, szabadkereskedelemre épülő gazdasági modell, és az ehhez illeszkedő társadalmi és politikai struktúra stabilnak hatott, és a korlátozott modernizáció jeleit mutatta. Tény azonban, hogy Chile exportja nem volt kellően diverzifikált, ráadásul nyersanyag-orientált-sága rajta kívül álló világpiaci és világpolitikai folyamatoknak szolgáltatta ki. Ez Damoklész kardjaként függött a rendszer feje felett. Az első világháború kitörése még inkább felfedte Chile e strukturális sebezhetőségét.

A HÁBORÚ KITÖRÉSE

1913–1914 folyamán gazdasági válság sújtott le Dél-Amerikára, ami Chilét különösen súlyosan érintette.¹⁶ Ezzel párhuzamosan tört ki a háború Európában, melynek első közvetlen hatása a nemzetközi kereskedelem összeomlása volt. Mindez egy olyan ország esetében, mint Chile, ami a külkereskedelemből élt, különösen negatív hatott. A kirobbanó pénzügyi pánik tőkehiányt eredményezett, a tengeren zajló háború pedig kockázatosá tette a kereskedelmi útvonalakat, ami egész Latin-Amerikát megrázta. Továbbá London a korábban folyósított hitelek visszafizetését követelte és kereskedelmi „feketelistákat” vezetett be, melyek célja a központi hatalmakkal történő kereskedelmi kapcsolatok felszámolása volt.¹⁷ Így egyrészt bezárult a német és közép-európai piac a chilei export előtt, továbbá az európai ipar – mely addig Chile import javakkal való ellátója volt – áttért a hadigazdálkodásra. A salétromtermelés 1914 júliusa és 1915 februárja között havi 262 ezer tonnáról havi 80 ezer tonnára csökkent, de az országon belül felhalmozódott, eladhatatlan készletek mennyisége még így is 459 ezer tonnáról 1118 ezer tonnára nőtt. 1914 és 1915 folyamán a chilei salétromexport összességében 30%-kal csökkent, ami az ország életének minden területén érezte hatását.¹⁸ A salétrombányákból tömegessé váltak az elbocsá-

¹⁴ HORMAZÁBAL 1996, 57–66., VITALE 1993, 38–42.

¹⁵ Ezek a közösségek sokszor ráadásul földrajzilag is koncentráltak voltak, a brit kolónia központja például Valparaíso volt. SATER 1990, 86–89.

¹⁶ ALBERT 2002, 27. Az ország már 1913-ban enyhe válságba került, így a háború kitörését követő krízis még mélyebbé vált.

¹⁷ COUYOUMDJIAN 1986, 137–140. A listák folyamatosan bővültek, egyre újabb és újabb termékekre terjedve ki; továbbá az USA, 1917-es hadba lépését követően szintén tiltólistákat vezetett be.

¹⁸ COUYOUMDJIAN 1986, 77.; RIQUELME OYARZÚN 2010, 1–5. Az állami bevételek szintje az előző évihez viszonyítva 22%-kal, a GDP pedig 11,5%-kal esett vissza. GODOY

tások; így a mezőgazdaság belső piaca is összezsugorodott, ezáltal ott is kevesebb munkaerőre lett szükség. A bérek országszerte lezuhantak, az árak emelkedtek, az északi bányavidékekről tömegessé vált a dél felé történő elvándorlás.¹⁹ Az import mind Nagy-Britannia, de különösen Németország részéről szintén drasztikusan lezuhant.²⁰

Mindez két döntő változást eredményezett Chilében. Egyrészt, a korábbi külkereskedelmi partnerek a háború következményeként kénytelenek voltak feladni latin-amerikai piacaikat, ami az USA előretöréséhez vezetett; 1915-re az USA lépett Nagy-Britannia helyére mind az export, mind az import területén. Ebben segítette a Panama-csatorna megnyitása is, ami megkönnyítette a kereskedelmi kapcsolatok élénkítését Dél-Amerika nyugati partvidékével. Nagy-Britannia szerepének csökkenésével párhuzamosan Németország gyakorlatilag eltűnt Chile gazdasági életéből.²¹ Továbbá a chilei vezetésnek megoldást kellett találnia a korábban Európából importált ipari késztermékek pótlására; ekkor jelent meg a későbbiekben az *importhelyettesítő iparosítás* néven ismert gazdasági modell első, korai változata. A chilei tőke az ipar felé áramlott, a Kongresszus protekcionista törvényeket fogadott el, növelte az importra kivetett vámkokat, betiltotta az élelmiszerexportot, kedvező állami kölcsönöket biztosított a magánberuházók számára, növelte az egyenes adókat, illetve a munkanélküliség enyhítésére bevezette a közmunkát, mely elsősorban az infrastruktúra fejlesztésére szolgált.²² A chilei ipar teljesítménye 1914 és 1918 között 50%-kal nőtt, noha még így sem tudta teljes mértékben kielégíteni a belső szükségleteket.²³

A háború kitörését követő válság 1915 első felére véget ért. Ez két fő oknak tulajdonítható. Egyrészt a tengeri háború befejeződni látszott: noha 1914 októberében a német hajóhad átmeneti győzelmet aratott a britek felett a Puerto de Coronel-i csatában a chilei partoknál, 1914 decemberében döntő vereséget szenvedett, ami a tengeri útvonalak felszabadulásához vezetett. Másrészt a fő chilei exportcikk, a salétrom szerepe a robbanóanyag-gyártásban játszott szerepe miatt felértékelődött. Az USA vált az antanthatalmak fő hadianyag-ellátójává: felvásárolta a chilei salétromot, majd annak feldolgozása után az európai hadszíntérre szállította. Ugyanakkor, noha a krízis így megszűnt, az állam megnövekedett szerepe és protekcionista gazdaságpolitikája folytatódott.

¹⁹ ALBERT 2000, 48–50. Az életkörülmények romlása ellenére ebben az időszakban nem robbantak ki komolyabb sztrájkok, illetve megmozdulások, mint a háború előtt vagy azt követően.

²⁰ Más latin-amerikai országokkal összevetve Chile számára az import visszaesése kisebb problémát jelentett, mivel eleve rendelkezett bizonyos ipari kapacitással. ALBERT 2000, 41–42. Az import 329 millió aranyesőről 153 millióra esett 1913 és 1915 között; az export ellenben 391 millióról 327 millióra csökkent, vagyis visszaesése sokkal szerényebb mértékű volt. COUYOUMDJIAN 1986, 100.

²¹ Nemcsak Németország, hanem az Osztrák–Magyar Monarchia, Belgium és más európai államok szintén. HORMAZÁBAL 1996, 46.

²² HORMAZÁBAL 1996, 13.; COUYOUMDJIAN 1986, 78–86.

²³ HORMAZÁBAL 1996, 11.

Külpolitikáját illetően Chile, több okból kifolyólag a semlegesség mellett döntött. Egyrészt egyetlen európai hatalommal sem volt konfliktusa, hanem éppen ellenkezőleg, mindegyikkel szívélyes kapcsolatokat ápolt. Másrészt egy esetleges hadba lépés belső töréshez vezetett volna a chilei társadalomban. A szárazföldi hadsereg – mely az egyik legerősebb és legmodernebb volt a régióban – hagyományosan németbarát volt, a flotta ellenben a britekhez húzott.²⁴ Az értelmiség Franciaországhoz kötődött (ami azonban az egyház számára már-már egyenlő volt az Antikrisztussal). Továbbá az ország lakosságának jelentős hányada európai bevándorlókból tevődött össze: mind a német, mind a brit kolónia szerepe döntő fontosságú volt az ország életében, így egy esetleges hadba lépés súlyos zavarokat válthatott volna ki; a többi európai bevándorló tömegeinek várható reakciójáról nem is beszélve. Politikai téren a liberálisok inkább az antanttal, a konzervatívok inkább a központi hatalmakkal rokonszenveztek. A semlegesség álláspontja mindazonáltal egyaránt elfogadható volt az egymással szemben álló társadalmi és politikai erők számára. Mindehhez hozzá kell tenni a csendes-óceáni háború óta Peruval és Bolíviával szemben fennálló feszültséget, mely óvatosságra intette a chilei kormányzatot.²⁵

A HÁBORÚS ÉVEK: AZ ARANYKOR

Az 1915 és 1918 közötti évek komoly fellendülést eredményeztek Chilében. A salétromnak mind a kitermelése, mind az ára, mind az exportja megduplázódott a háború előttihez képest; a réz és más nyersanyagoké, valamint az élelmiszeré szintűgy, az import ezzel szemben nem érte el a korábbi szintet. A korábban negatív külkereskedelmi mérleg 1917-re teljesen eltűnt, és 1918-ban Chilének kereskedelmi többlete alakult ki. A chilei *peso* ezzel párhuzamosan szintén megerősödött.²⁶ Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy Chile nem tudta maximálisan kihasználni a háborús konjunktúrát: bár az import árai szintén megemelkedtek, volumene lecsökkent, valamint az antant hadviselő országai megállapodtak abban, hogy közösen fogják ellenőrizni a salétrom-kereskedelmet, hogy az árak elszabadulását megakadályozzák; ebben kezükre játszott a chilei kereskedelmi flotta gyengesége is.²⁷ Továbbá a hadviselő országok – elsősorban a blokád alatt álló Németország – megkezdték a műnitrát kifejlesztését és gyártását, hogy enyhíthessék a salétromtól való függőségüket. A háború alatt ezek az erőfeszítések nem érintették komolyan a chilei salétromexportot, noha az országon belül többen is felfigyeltek az új jelenségre és a belőle származó veszélyekre.²⁸ Ugyanebben az időszakban stabilizálódott az USA hegemoniája Chile kereskedelmi életében, mely a korábbi külső függőség szálainak átorientálódását

²⁴ A chilei hadsereg és Németország kapcsolatáról magyarul bővebben: FISCHER 1999.

²⁵ RIQUELME OYARZÚN 2010, 1–5.; COUYOUMDJIAN 1986, 49–51.

²⁶ COUYOUMDJIAN 1986, 109. A salétrom a háború előtt az állami bevételeknek átlagosan 44%-át tette ki; 1915-re ez az arány 60%-ra emelkedett, és így erősödött a salétromtól való függőség is. HORMAZÁBAL 1986, 48.

²⁷ A kormány német tulajdonú hajók felvásárlásával próbált javítani a helyzetet. COUYOUMDJIAN 1986, 132.

²⁸ HORMAZÁBAL 1996, 11.; COUYOUMDJIAN 1986, 122–123.

jelentette: az USA 1917-es hadba lépése tovább növelte gazdasági súlyát Chilében.²⁹ A salétrom-kereskedelemből származó mesés haszon az importhelyettesítő iparosítást is lefékezte, noha a protekcionista gazdaságpolitika nem szűnt meg, sőt, még hangsúlyosabbá vált: az importra kivetett vámtarifák néha az 50%-ot is elérték. Az ipari fejlődés elsősorban a könnyűipart érintette, a nehéziparé lényegesen kisebb mértékű volt. A gyenge mezőgazdaság – mely eleve alig volt képes a lakosság ellátására – újra szinte kizárólag a bányavidékek ellátására korlátozódott, ami hagyományos függőségének helyreállítását eredményezte.

A háború 1918-as befejeződése véget vetett a konjunktúrának. A salétrom iránti kereslet drasztikusan zuhant. A helyzetet tovább súlyosbította a hadviselő országok által korábban felhalmozott, felhasználatlan tartalékok óriási mennyisége is.³⁰ A chilei gazdaság jövőjét illetően egyre komolyabb vita alakult ki.

A háborút megelőzően a belső nyersanyagtermelés külföldi piacokat látott el, míg a belső fogyasztás – döntően a legtehetősebb rétegeké – import javak behozatalára épült. Ez a rendszer a szabadkereskedelmen alapult, kulcsa pedig az exportszektor, vagyis a salétrombányászat volt. A bányászat ugyanakkor belső piacot is jelentett; noha eltérő okoknál fogva, de mind a középosztály, mind a munkásosztály, mind az ipari burzsoázia a belső piac megerősítésében volt érdekelt, ami a protekcionizmus támogatásában fejeződött ki. Azonban a megerősíteni kívánt belső piac és belső termelés közvetve a külkereskedelemtől és így az exportszektortól függött, melynek strukturális sérülékenysége az egész új típusú gazdaságpolitikát veszélybe sodorhatta. Az 1914–1915-öshöz hasonló krízis elkerülésére a kormányzat 1917-ben egy különleges bizottságot állított fel, mely igyekezett fenntartható – tehát kevésbé kiszolgáltatott – gazdasági struktúra képét felvázolni; e törekvés – ahogy látni fogjuk – nem járt sikerrel.³¹

A HÁBORÚ VÉGE: AZ ÖSSZEOMLÁS

A fentebb vázolt okok 1919-ben összeomláshoz vezettek: a salétromnak mind a kitermelt mennyisége, mind az ára, mind az exportja radikálisan zuhant; egyes mutatók esetében alkalmilag a 80%-os csökkenést is meghaladva.³² Viszont az 1914–1915-östől eltérően ez alkalommal társadalmi krízis is kialakult. Az okok között meg kell említeni az élelmiszerhiányt, különösen az északi bányavidéken, ahol nemcsak a

²⁹ Az első áldozatok a német vállalatok voltak: a salétrom-kitermelésben arányuk 14,6%-ról 0,6%-ra zuhant. Nagy-Britannia importja 1915 és 1918 között 23%-ról 18%-ra, exportja 34%-ról 23%-ra csökkent. Az USA importja ellenben Chiléből ugyanebben az időszakban 33%-ról 46%-ra, exportja pedig 42%-ról 66%-ra nőtt. COUYOUMDJIAN 1986, 102., 155.

³⁰ COUYOUMDJIAN 1986, 185.

³¹ COUYOUMDJIAN 1986, 112.

³² A salétromkereslet világszinten 75%-kal esett vissza. SATER 1990, 92. A chilei export az 1918-as 2929 ezer tonnáról 1919-re összességében 803 ezer tonnára, az ár pedig a felére zuhant. COUYOUMDJIAN 1986, 187.

termőföld, hanem az ivóvíz is szűkös volt; a földbirtokosok a megtermelt élelmiszert a háború utáni Európába exportálták, ahol magasabb áron tudták értékesíteni.³³

A társadalmi válság másik kiváltó oka az európai – különösen az orosz – forradalmak hatása volt, mely döntő mértékben befolyásolta a chilei munkásosztály fejlődését. Noha a Chilében 1917-ben megjelent anarchoszindikalista IWW (*Industrial Workers of the World*) komoly szerepet játszott a társadalmi ellenállás felélénkülésében, az anarchoszindikalizmus mégis hanyatlásnak indult, és helyét a szovjet mintájú kommunizmus vette át. A Chilei Munkásföderáció 1919-es harmadik kongresszusán a szocialista vonal győzött, és a Chilei Szocialista Munkáspárt a következő évben Chile Kommunistá Pártjává alakult.³⁴

A sztrájkok és zavargások száma és méretei megsokszorozódtak, nemegyszer erőszakos összecsapásokba torkollva. Ezekben a mozgalmakban azonban már nemcsak a munkások, hanem a diákok, a frissen született feminista mozgalom, illetve az őslakos *mapuche* kisebbség is részt vett.

Talán az egyik legszélsőségesebb példa a Puerto Natales-i lázadás volt 1919 januárjában. Az 1911-ben alapított dél-chilei kisváros munkásai teljesen ki voltak szolgáltatva a fagyasztóthús-üzemek tulajdonosainak. A helyi szakszervezet a chilei átlagnál erősebb és radikálisabb volt, és komoly hatást gyakorolt a szomszédos dél-argentín tartomány, Santa Cruz munkásmozgalmára is. Az első világháború folyamán a radikálisabb anarchisták befolyása vált hangsúlyossá a szocialistákkal szemben. Az 1918 végén bekövetkező gazdasági válság ezt a régiót is súlyosan érintette; a következő év januárjában kirobbanó sztrájk így a 8 órás munkaidő mellett a fizetések emelését és az alapvető élelmiszerek árának, valamint a lakbérnek a csökkentéséért is harcolt. Január 22-én a sztrájk győzött, de ezt követően az egyik üzem vezetője elbocsátotta a sztrájk egyik hangadóját, majd az eldurvuló vita során lelőtte a szakszervezet helyi vezetőjét is. Ezt követően a munkások felfegyverkeztek, majd több órás tűzharcban elfoglalták a városhatárt; a karhatalom tagjai elmenekültek, vagy megadták magukat. A város a helyi munkásszervezet, a munkástanács (*Comité Obrero*) ellenőrzése alá került. A hadsereg néhány nappal később azonban elfoglalta a települést; a helyi chilei kormányerők az argentin Santa Cruzból is rendőri segítséget kértek. Ez a megmozdulás volt az első példája a néphatalom (*Poder Popular*) néven ismertté vált jelenségnek, mely évtizedek múlva, az 1970-es években tett szert nagy jelentőségre. A chilei szakszervezetek a déli Patagónia régió argentin területeinek munkásmozgalmával is szoros kapcsolatban álltak. Így a *Puerto Natales-i Kommun* közvetlenül összekapcsolható a szomszédos Argentínában ezt követően lezajlott, jóval nagyobb méretű patagóniai felkeléshez is.³⁵

³³ Az I. világháború utolsó éveit és az azt követő időszakot Latin-Amerika szerte a munkásmozgalom fellendülésével járt. Brazília esetében például mind a válság jellege, mind az azt követő szociális törvényhozás párhuzamba állítható a Chilében történetekkel. A két ország között sajátos eltérést jelent, hogy Brazíliában nem alakult ki tudatos importhelyettesítő iparosítás. SZILÁGYI 2015, 633–643.

³⁴ HORMAZÁBAL 1996, 63–66.

³⁵ ESPINOZA

A politikai életben a konzervatívok folyamatos visszaszorulása figyelhető meg a liberálisokkal szemben. 1917-ben az utóbbiak megszerezték a többséget a szenátusban; 1918-ban a képviselőházban is; végül, 1921-ben Arturo Alessandrit (1868–1950) támogatva megnyerték az elnökválasztást is.³⁶ De ez a liberális-konzervatív ellentét minőségileg eltért a korábbiaktól: a *status quo*, illetve az ezzel szemben álló erők között zajlott. Ugyanis mind a felemelkedő középosztály, mind az egyre aktívabb népi rétegek a liberálisok mögött sorakoztak fel. Így született meg a modern populizmus, mely Alessandri 1921-es győzelmével a hagyományos oligarchikus köztársaság megszűnéséhez vezetett. Megszűnéséhez, de nem a bukásához: a régi uralkodó elit kooptálta a hatalomba a feltörekvő társadalmi erők egy részét, vagyis nem alakult ki intézményi törés. Noha 1920-ra az ország helyzete stabilizálódni látszott (Európa még a háború során felhalmozott salétromkészleteit felélte, ez az ágazat ismételt chilei megerősödéséhez vezetett), 1921-ben azonban újra válságba került, de ez alkalommal más okokból. Míg 1919-ben a háború befejeződése vezetett a salétrom iránti kereslet csökkenéséhez, addig 1921-ben a műnitrát térnyerése, ami lehetővé tette a salétrom kiváltását. Chile, mely teljes egészében egy feleslegessé váló terméktől, a salétromtól függött, döntő változások elé nézett. A salétrom világpiacon bukása magával rántotta az egész chilei kereskedelmet, az ipart és az ezekre épülő politikai rendszert is. Helyére a réz lépett, noha döntő szerepre majd csak az 1929–33-as világválság után tett szert.³⁷

Az, hogy a salétrom a robbanóanyag-gyártás alapanyaga volt, magyarázatot kínál arra, hogy Chile a többi latin-amerikai országgal összevetve az átlagot felülmúló gazdasági teljesítményt nyújtott 1918-ig, és ezt követően, szintén az átlagot felülmúló mértékű volt a visszaesése is. A régió más országaitól eltérően a chilei monokultúra tehát már a világválság előtt súlyosan megrendült, és ezzel együtt egy teljes politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális korszak is a végéhez közeledett.

ÖSSZEGRZÉS

Chile történetének egy olyan szakaszát vehettük itt szemügyre, mely teljes korszakváltáshoz vezetett. Felmerül a kérdés, hogy mindez mennyiben köthető az első világháború Chilére gyakorolt hatásához?

Elsőként, a salétrom ügyét illetően meg kell említeni, hogy Németországban már 1914 előtt létezett mesterséges nitrát, azonban ennek előállítására rendkívül költséges volt, ezért nem tett szert komolyabb szerepre. A háború körülményei azonban megkövetelték a szükséges német technológiai fejlesztéseket, így megállapíthatjuk, hogy áttetelelesen a háború gyorsította fel a salétrom eltűnését. Ugyanakkor serkentette a chilei export szerkezetben a réz szerepének növekedését, bár lényegesen kisebb mértékben.

Másodsorban, mint láttuk, az importhelyettesítő iparosítás korai formája – vagyis a belső ipar megerősítése a protekcionizmus által – átmenetileg győzött a szabad-

³⁶ Alessandri elnökségéről bővebben: HORMAZÁBAL 23–28.; VITALE 1993, 102–110.; COUYOUMDJIAN 1986, 161–164.

³⁷ Chile már 1920-ban a világ második réztermelője volt. VITALE 1993, 23–32.

kereskedelemmel szemben. Ez a folyamat azonban a háború után, a centrumországok gazdasági talpra állásával párhuzamosan elakadt. Fő kiváltó okaként tehát a háborút jelölhetjük meg, akárcsak az 1940-es években.

Harmadrészt, a társadalmi-politikai változásokat illetően megállapíthatjuk, hogy a középosztály és az ipari burzsoázia megerősödésére a háború fontos közvetett hatást gyakorolt, ugyanakkor ez is csak egy létező folyamat felgyorsítása volt. A munkásság politikai szerepe szintén megnőtt, viszont az orosz forradalom – mely maga is a háború következményének tekinthető – volt az, ami fejlődését döntő mértékben befolyásolta, az anarchoszindikalizmus térvesztését, és a szovjet típusú kommunizmus térnyerését eredményezve.

Negyedrész az a tény, hogy az USA lépett Nagy-Britannia helyére Chile gazdasági életében, egy folyamat végpontjának tekinthető, melyet a háború mellett a Panama-csatorna megnyitása gyorsított fel. Továbbá az USA nemcsak a kitermelőszektorban, hanem a feldolgozóiparban is érdekelt volt, ami minőségileg is komolyabb függőséget eredményezett Chile számára a korábbihoz képest. Hosszú távon Chile ezzel a váltással rosszul járt: az USA késztermék-importban képes volt pótolni Nagy-Britanniát, nyersanyag-felvásárlásban azonban – lévén maga is nyersanyag-kitermelő – a háború befejeztével sokkal kevésbé.³⁸ Németország chilei térvesztése pedig egyértelműen a világháborúra vezethető vissza.

Ötödrész, az első világháború nyomatékosan felhívta a kortársak figyelmét Chilének mint perifériának a centrumtól való függőségére. Az ország felemelkedésének, hanyatlásának és átstrukturálódásának periódusai világosan kötődtek a centrumban zajló történésekhez. Mindez lehetővé tette e függőség realizálását, és a meghaladására való törekvés megszületését. Chilének a centrumtól való függősége meghatározta gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális fejlődését. A centrumon belül kitört háború így komoly változásokat generált Chilében, anélkül, hogy az ország alárendelt szerepén jelentősen módosított volna.

BIBLIOGRÁFIA

ALBERT 2002

ALBERT, Bill: *South America and the First World War. The Impact of the War on Brazil, Argentina, Peru and Chile*. Cambridge, Cambridge University Press, 2002.

COUYOUMDJIAN 1986

COUYOUMDJIAN, Juan Ricardo: *Chile y Gran Bretaña. Durante la Primera Guerra Mundial y la Posguerra, 1914–1921*. Santiago de Chile, Editorial Andrés Bello, Ediciones Universidad Católica de Chile, 1986.

³⁸ RIQUELME OYARZÚN 2010, 5. A chilei importban az USA részaránya 29,7%-ra nőtt, míg Nagy-Britanniáé 18,4%-ra csökkent; háború előtti adatokkal összevetve elképesztő a változás. DABENE 2000, 46.; DONGHI 2005, 285., 296.

DABENE 2000

DABENE, Olivier: *América Latina Siglo XX*. Madrid, Síntesis, 2000.

DONGHI 2005

DONGHI, Tulio Halperin: *Historia Contemporánea de América Latina*. 6. edición. Madrid, Alianza, 2005.

ESPINOZA

ESPINOZA, Militza Flores: *El movimiento obrero magallánico (1911–1920)*. Historia de la Federación Obrera de Magallanes y la influencia anarquista en sus filas. https://www.academia.edu/3688853/Movimiento_Obrero_Magall%C3%A1nico_1911-1920 (2018. 05. 30.)

FISCHER 1999

FISCHER Ferenc: „Dél-Amerika poroszai.” *Németország és Chile katonai-tenge-részeti kapcsolatai (1885–1931)*. Szeged, Hispania, 1999.

GODOY

GODOY, Víctor Tapia: El Impacto de la Primera Guerra Mundial sobre la economía chilena y los Ingresos y egresos del Estado ¿Fue la economía nacional la más afectada por el conflicto bélico? http://www.academia.edu/2053079/El_impacto_de_la_Primer_Guerra_Mundial_sobre_la_econom%C3%ADa_chilena_y_los_Ingresos_y_Egresos_del_Estado_Chileno (2018. 05. 16.)

GUNDER FRANK 1965

GUNDER FRANK, André: *Capitalismo y subdesarrollo en América Latina*. Buenos Aires, Signos, 1965.

HORMAZÁBAL 1996

HORMAZÁBAL, Pedro A. Vera: *Historia Económica de Chile, 1918–1939. Una introducción*. Sevilla, Diputación de Sevilla, 1996.
<http://es.scribd.com/doc/22984131/Pedro-A-Vera-Hormazabal-Historia-economica-de-Chile-1918-1939#scribd> (2018. 05. 25.)

HORVÁTH 2018

HORVÁTH Emőke: Pártok és politikai rendszerek Chilében 1890 és 1930 között. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica*, Tomus XII. Fasc. 2. 2018, 64–76.

PINTO 1959

PINTO, Aníbal Santa Cruz: *Chile. Un Caso de Desarrollo Frustrado*. Santiago de Chile, Colección América Nuestra, Universitaria, S. A., 1959.

RIQUELME OYARZÚN 2010

RIQUELME OYARZÚN, Benjamin: La neutralidad de Chile durante la Primera Guerra Mundial. *Revista Marina* 2010/3. 268–272.
<http://revistamarina.cl/revistas/2010/3/riquelme.pdf> (2017. 09. 18.)

SATER 1990

SATER, William F.: *Chile and the United States. Empires in Conflict*. Athens, University of Georgia Press, 1990.

SUTTER–SUNKEL 1982

SUTTER, Carmen Cariola–SUNKEL, Osvaldo: *Un Siglo de Historia Económica de Chile entre 1830 y 1930. Dos ensayos y una bibliografía*. Madrid, Ediciones Cultura Hispanica del Instituto de Cooperación Iberoamericana, 1982.

SZILÁGYI 2015

SZILÁGYI Ágnes Judit: Az európai nagy háború hatása a brazíliai társadalmi mozgalmakra (1917–1920). In: *Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára*. Szerk. MAJOROS István–ANTAL Gábor–HEVŐ Péter–M. MADARÁSZ Anita. Budapest, ELTE BTK, 2015, 633–643.

VITALE 1993

VITALE, Luís: *Interpretación Marxista de la Historia de Chile. De la República Parlamentaria a la República Socialista (1891–1932). De la dependencia inglesa a la norteamericana*. Santiago, LOM, 1993.